

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.112; 349; 34.02

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/92>

АНТРОПОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЗА ЛОКАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ «МАСОВОЇ ОСІЛОСТІ» У ПРИЗМІ ПАРАДИГМИ УРБАНІСТИКИ

ANTHROPOLOGY OF SOCIAL SECURITY BY THE LOCAL SIGN OF “MASS ASSETS” IN THE PRISM OF THE PARADIGM OF URBANISM

Мельник Я.Я., д.ю.н., адвокат,
старший науковий співробітник (керівник наукової теми НДР № 20БФ042-01)

*Інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті розглядається проблема забезпечення соціальної безпеки за локальною ознакою масової осілості у призмі урбаністики. Аналізуються проблеми буття людини в екологічно нестійкому середовищі, доводиться вплив природно-нестійких факторів на соціальну стабільність та соціальний добробут людини в урбанізованому середовищі. Доводиться, що внаслідок прояву екологічних ризиків у навколишньому середовищі, що викликані техногенними та/або урбаністичними факторами, виникають ризики соціальні. Також доводиться, що на цій підставі відбувається зміна ціннісного сенсу соціального буття людини, відбувається й потреба зміни/корекції екологічних прав та обов'язків людини в позитивістському сенсі, а також в аксіологічному сенсі до природно-правових прав та обов'язків. Відповідно, у статті піднімається питання взаємозалежності наведених факторів із впливом на соціальні права, а також із потребою зміни концепції правового регулювання соціальних прав у державі, забезпечення соціальних гарантій. На цій основі виникає потреба для вироблення нової моделі забезпечення соціальної безпеки. Під час дослідження автором розкривається питання антропологічних чинників зміни соціальних прав, аналізуються доктринальні віхи соціального законодавства. Проте констатується, що хоча екологічні та соціальні права, як і право на безпеку, є взаємозалежними, соціальне законодавство не виділяє в особливий критерій потреби інклюзивності їх забезпечення за масовою осілістю, що притаманна урбаністичним факторам. Унаслідок цього людина, суспільство у великих містах або містах зі шкідливим виробництвом позбавлені рівності в соціальних правах, адже забезпечити соціальні стандарти соціальних прав, соціальну безпеку в такому разі на локальному рівні неможливо. Як наслідок, проявляється дисфункція в забезпеченні права на здоров'я, в рівні та якості життя людини, адже превалюють складні життєві обставини, ускладнені масовою осілістю та урбанізмом. Автор доходить висновку, що внаслідок об'єктивних та суб'єктивних чинників такі обставини мають антропологічну природу, яка дає можливість розвивати принципово нову парадигму, ідеологію в забезпеченні соціальних та екологічних прав, розвитку права.

Ключові слова: соціальна безпека, екологічні права, соціальні права, антропологія права, урбанізм.

The article considers the problems of social security on the local basis of mass settlement in the prism of urban planning. The problems of human existence in an ecologically unstable environment are analyzed, the influence of naturally unstable factors on social stability and social well-being of a person in an urban environment is proved. It is proved that as a result of the manifestation of environmental risks in the environment caused by man-made and/or urban factors, social risks arise. It is also proved that on this basis, there is a change in the value of human social existence, there is a need to change/correct environmental rights and responsibilities in the positivist sense, as well as in the axiological sense of natural rights and responsibilities. Accordingly, the article raises the question of the interdependence of these factors with the impact on social rights, as well as the need to change the concept of legal regulation of social rights in the state, providing social guarantees. On this basis, there is a need to develop a new model of social security. During the research the author reveals the issues of anthropological factors of change of social rights, analyzes the doctrinal milestones of social legislation. However, it is stated that although environmental rights and social rights, as well as the right to security are interdependent, social legislation does not allocate in a special criterion the need for inclusiveness of their provision for mass settlement, which is inherent in urban factors. As a result, people, society in large cities or cities with harmful production, deprivation of equality in social rights, because the ability to ensure social standards of social rights, social security in this case at the local level is not possible. As a result, there is a dysfunction in ensuring the right to health, there is a dysfunction in the level and quality of human life, because the complex circumstances of life are complicated by mass settlement and urbanism. The author concludes that due to objective and subjective factors, such circumstances have an anthropological nature, which allows to develop a fundamentally new paradigm, ideology in ensuring social and environmental rights, the development of law.

Key words: social security, environmental rights, social rights, anthropology of law, urbanism.

Постановка проблеми. Слабкість дії права проявляється здебільшого там, де втрачається стійкий зв'язок з об'єктом та змістом правовідносин. Найкраще це спостерігається в масовості. Зазвичай це пов'язано з відсутністю адекватного та оперативного правового механізму, його особливою властивістю забезпечити охорону та захист конкретного блага кожної людини окремо посеред інших, навіть коли правопорядок воліє бути забезпеченим соціально згуртованим та стійким суспільством. Масовість є індикатором втрати індивідуальності, а фактично – соціальної інклюзії. Це одна з основних проблем сучасного гіперболізованого світу, парадигми розвитку права в глобалізаційних процесах.

В умовах масового скупчення людей, зосереджених у великих містах, проблеми забезпечення екологічних

та соціальних прав носять яскраво виражений взаємозалежний і проблемний характер, оскільки людина та екологія (навколишній світ) є залежними в силу перебування людини в природному середовищі. Обидва фактори є об'єктивно взаємно не виключними. Водночас користування/споживацтво людиною природними ресурсами, перебування її в зоні екологічно несприятливих для проживання сфер природи, навколишнього середовища, як і прямої залежності людини від благ природи, вказують на те, що за таких обставин людина проходить і процес соціалізації, і суспільного життя, яке повинно бути повноцінним та пропорційним. Будь-які правовідносини, що покликані врегульовувати соціальні потреби між людьми, окремою групою людей чи то суспільством і, власне, заради них, мають носити також характер оптимального

балансу. Суспільство ж повинно вибудувати такі відносини між собою, аби їх діяльність чи то бездіяльність не були основним фактором погіршення стану довкілля, екології, адже такі впливатимуть на соціальні сфери буття людини, формувати цінність людини до тих чи інших природних, соціальних, а вслід за цим і соціальних благ.

Сьогодні сприятливий клімат перебування людини в умовах соціальної безпеки різко змінився в бік прояву соціальних ризиків, критичних станів локації перебування людини за місцем проживання. Міста, як окремі локальні майданчики, в силу тривалого розвитку індустрії, технології сучасних мегаполісів стали як благом для людини, так і одночасно зоною ризику. Ми можемо спостерігати не тільки зміну сприятливого соціального клімату на несприятливий, але й відстежити ряд додаткових факторів, які дають підстави вести дискусію про зміну фактично соціальних цінностей людини в урбаністичному суспільстві. У зв'язку з цим перед нами розгорається інша правова реальність, яка з юридично-доктринальної точки зору вказує на слабкі спроможності правового механізму виявляти, оцінювати та долати соціальні ризики, враховувати виклики та забезпечити соціальні стандарти для життя та здоров'я людини. Це і становить актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Аналізуючи проблематику забезпечення соціальних благ за ознакою осілості, висуваються на перший план саме ті проблеми благ людини, які пов'язані з урбанізацією суспільства. І причинами появи ризикових соціальних факторів є творіння людини, без яких вона не може обійтись в урбанізованому суспільстві – це певні сфери економіки, соціальні інфраструктури міст, загально доступні блага урбанізованого суспільства, що й становить об'єкт даного дослідження.

Це означає, що методологічно доцільним буде вдатися саме до їх аналізу, а також простежити позиції основних дослідників у цій сфері, як і проаналізувати стан законодавства, яке зосереджене на регулюванні соціальної стабільності урбанізованих сфер суспільства. Водночас варто урахувувати й те, що соціальна безпека як правовий феномен є комплексною юридичною конструкцією, яка поліморфно відображає різні сфери соціального та трудового забезпечення правового регулювання, дістаючи поширення у сферах екологічного чи то земельного сектору, має тісний зв'язок з економічною сферою життєдіяльності людини на окремій території її проживання.

Чимало дослідників нині переймалися проблемами і правовідносинами безпеки. Так, проблемами безпеки у праві або ж правової безпеки займалися М.І. Панов та В.П. Тихий («Модель общества и национальная безопасность», 2010), Л.В. Радовецька («Суб'єкти забезпечення державної безпеки», автореферат, 2015), Г.В. Новицький («Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України», монографія, 2008), В.А. Ліпкан («Основи права національної безпеки», 2009), М.М. Пендюра («Национальная безопасность Украины в контексте современных европейских геополитических трансформаций», автореферат, 2006); деякі дослідження були проведені автором цього дослідження, але в контексті теорії юридичного процесу з галузевим напрямом цивільного процесу («Безпека цивільного процесу: теоретико-правовий концепт», монографія, 2018).

У межах галузевих правових дисциплін проблеми безпеки в екологічному праві були предметом досліджень А.С. Євстігнеєва («Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері соціального природокористування в Україні», автореферат, 2019).

Окремо слід вказати на праці у сфері соціального права, а саме на комплексне дослідження авторського колективу кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету Київського національного

університету імені Тараса Шевченка та фахівців Центру проблем імплементації європейського соціального права. Зокрема, вченими напрацьована колективна монографія, яка охопила проблеми правового регулювання соціальної безпеки щодо правовідносин, які витікають із трудового права та права соціального забезпечення («Розвиток трудового потенціалу як складова соціальної безпеки України», 2018). Під егідою Центру та кафедри факультету цього ЗВО було проведено ряд тематичних конференцій, які присвячені проблемам соціальної безпеки (2017, 2018, 2019 рр.). У межах досліджень соціальної безпеки слід відмітити і праці В.А. Багрія («Социальная безопасность на рынке труда в Украине», 2017), О.П. Ковала («Социальная безпека: сутність та вимір», 2016), С.В. Вишновецької («Основні фактори, що складають загрозу безпеці працівників під час трудової діяльності», 2017), Д.В. Зеркалова («Социальная безопасность», 2012); в адміністративному праві – О.М. Ільницького («Организаційно-правове забезпечення громадської безпеки в Україні», 2015); інші праці.

В економічних науках проблеми безпеки були поєднані в дослідженнях із соціальними факторами такими вченими, як-от: М.В. Вінчук («Соціальна компонента економічної безпеки України», 2016), Н.В. Забута («Зайнятість населення як фактор забезпечення економічної безпеки держави»); у сфері державного управління – Г.П. Ситник («Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України», 2010); тощо.

Водночас класична правова доктрина України не акцентує особливої уваги на питаннях «безпеки права» чи то «правової безпеки» в парадигмі її розвитку (виходячи із серії «Правова доктрина України», Томи 3, 4 – Я.М. (див. [5; 6])), не виділяє її в системі права як модель та фундаментальну знакову юридичну конструкцію у ХХІ столітті.

Ознайомлення із зазначеними працями вказує на те, що натепер, очевидно, напрацьованих досліджень, які б характеризували повноцінну сферу соціальної безпеки з позиції визначення проблемних ознак осілості, на жаль, немає. Нема й аналізу антропологічної парадигми за результатами доктринальної оцінки потреб змін права за таких умов. Отже, прогнозувати в нестійкому урбанізованому суспільстві забезпечення правопорядку та належного правового регулювання не видається можливим. У зв'язку із цим виникає ряд ключових завдань, які слід вирішити завдяки чітко поставленій меті в ході цього дослідження.

Мета дослідження полягає в тому, щоб осмислити феномен соціальної безпеки за локальною ознакою осілості в контексті урбанізованого суспільства. Це надасть можливість з'ясувати антропологічні особливості зміни соціального права, визначити більш ґрунтовно проблеми погребового суспільства, критерії забезпечення соціальної безпеки в урбанізованому суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Ведучи дискусію про урбаністичний складник впливу на феномен права, варто звернутись до семантичного навантаження змісту поняття «урбанізація».

Термін «урбанізація» походить від латинського (*urbus*) [17, с. 1381]. А «*urbanus*» за латиною означає міський, той, що відноситься до внутрішніх справ, внутрішньополітичний, приміський, заміський, культурний, освічений, вишуканий, ерудований, нахабний [2, с. 1047]. У радянській енциклопедії «урбанізація» подається як певний процес, що скерований на підвищення ролі міст у розвитку суспільства, причому передумовами урбанізації виступають ріст у містах індустрії, розвиток їх культурних та політичних функцій, поглиблення територіального розподілу праці [17, с. 1381].

Ведучи мову про «урбаністику», доцільно звернути увагу на певний правовий феномен «глокалізації права», який, на нашу думку, характеризує урбанізацію з іншої точки зору. Зокрема, у філософії права цей термін позначається як суперечливий, об'єктивно-суб'єктивний про-

цес поєднання глобальних і регіональних правових процесів, явищ, зв'язків, пристосування національних правових інтересів, норм до глобальних, зі збереженням національних рис і особливостей. Глокалізація як процес призводить до появи глокалізованих правових систем. Водночас глокалізація права є світовою тенденцією суспільного розвитку, зміст якої полягає в певній єдності глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних, релігійних факторів. Зрештою, глокалізація права має місце лише за умови наявності національного, етнічного, аутентичного компонента в колі універсальних правових цінностей, норм, принципів, стандартів, інститутів, що діють у певній країні [1, с. 156, 157]. Таким чином, не важко віднайти у процесах глокалізації права пов'язаність з урбаністикою в частині впливу, приєднання, пристосування цих процесів із процесами соціально-правовими та еколого-правовими. Адже соціальні та екологічні процеси урбанізації нерозривно пов'язані з процесами творення права, процесами, що відбуваються на ринку праці, в процесах масової організації суспільства, які, відповідно, потребують спеціального (локального) режиму управління екологією, правового регулювання. З іншого боку, глокалізація – це процес, пронизаний об'єктивно-суб'єктивними процесами правової культури соціального добробуту, правовою культурою забезпечення та дотримання екологічного добробуту.

Критерії формування права за ознакою осілості відомі історії права. Зокрема, це міста з особливим порядком, статусом, які називались містами-державами (в Стародавньому Римі міста¹, Магдебурзькому праві міста²). Та навіть сьогодні, враховуючи юридичні конструкції офшорних зон, міст-держав (Ватикан, Гонконг тощо), ми можемо спостерігати окремий режим правового регулювання відносин у них – за ознакою не осілості, а мінімізації податків. Щоправда, соціальний фактор та еколого-економічний можуть теж гостро виражати проблему безпеки соціального змісту.

Термін «осілість» у доктрині міжнародного приватного права є устояним, пов'язується з «доктриною осілості» та означає визначення національності юридичної особи, тобто так званий закон місцезнаходження адміністративного центру юридичної особи [11, с. 82]. Цей критерій є необхідним для з'ясування місцезнаходження особи, для визначення її правосуб'єктності [20, с. 109]. За таких умов і утворюються обставини для запровадження певних правових режимів [11, с. 83]. І.О. Соколова вважає, що юридичний підхід до розуміння змісту правового режиму відображає специфіку регуляторного впливу на соціальні відносини, які підлягають правовій регламентації, передусім встановлюючи за допомогою різних юридичних засобів особливий порядок законодавчого регулювання [18, с. 128]. Натомість варто задатись питанням: чи є прийнятним поєднувати «соціальну осілість» із правовим режимом та безпекою?

Проведені попередні дослідження в процесуальному праві свідчать, що режим безпеки з точки зору цивільного процесу є нічим іншим, як сукупністю належних станів юридичного процесу, які досягаються в ході забезпечення судом особливих умов під час здійснення <...> судочинства, шляхом сприяння, обмежень та заборон задля найбільш ефективного досягнення мети <...> процесу,

виконання його завдань та реалізації учасниками <...> своїх прав, свобод та інтересів, забезпечення належної дії <...> процесуальної форми [13, с. 611]. За такого підходу стає очевидним, що навіть у процесуальному сенсі режим безпеки є певним процесом, що сфокусований на забезпечення певного стану і може включати в себе певні інструменти – заборони, обмеження тощо для досягнення необхідної мети в конкретних суспільних відносинах.

Термін «безпека» у відповідності до етимології цього слова означає «відсутність небезпеки», тобто будь-яких загроз для особи, суспільства чи держави. Безпека, – відмічають у теорії права, – це стан захищеності життєво важливих інтересів держави від внутрішніх та зовнішніх загроз [15, с. 473].

За своєю юридичною природою безпека є правом. Право на безпеку та екологічні права («право на безпеку для життя і здоров'я людини довілля», «право на об'єктивну екологічну інформацію») належать до колективних прав, віднесені до четвертого покоління в доктрині теорії права [4, с. 57]. У теорії права з цього приводу зазначається, що «як і у випадку із соціально-економічними правами, основне питання, на яке нині немає переконливої відповіді, – це питання про те, чи є «колективні» права (як і деякі екологічні) правами юридичними, чи вони становлять собою ідеали й цілі міжнародного співтовариства і виступають лише як «юридичні рефлексії об'єктивного права», тобто не є правами людини в класичному їх розумінні [4, с. 57]. На додаток до цього відмічається, що історія прав людини – це історія «олюднення» людей, тобто дедалі глибокого самоусвідомлення ними своєї людської сутності й людської гідності [4, с. 57]. Звісно, таке «олюднення» виступає в антропологічному сенсі екологічних прав зі зміною акцентів стосовно сутності права на безпеку. Одночасно сам по собі феномен «безпеки» без «прив'язки» до соціально-екологічних прав чи будь-яких інших («негативних», «позитивних») не має сенсу, адже право на безпеку вибудовано як «супутник» до певних майнових та немайнових прав, тобто є квазіправом, «прив'язкою» до них [14].

Для забезпечення соціальної безпеки слід виділити такі умови: (а) стабільні, захищені правом кордони, що надійно охороняються; (б) стійкі, передбачувані, засновані на праві та звичаях відносини між основними суб'єктами держави; (в) стійкий, «нормальний» політичний процес, із наявною високою ступеню легітимності та передбачуваності поведінки політичних суб'єктів, урегульованості політичних конфліктів у межах підтримуваних законом та звичаєм процедур; (г) відсутність або достатня слабкість незаконно існуючих сил, здатних непередбачувано втручатись у політичний процес [15, с. 473].

За умови відсутності стійких політичних, соціальних та правових процесів сталість правопорядку, очевидно, нівелюється. Адже стабільність права залежить насамперед від гнучкого характеру правового регулювання в силу того, аби право було спроможним забезпечити правопорядок під час перманентних соціо-екологічних змін та викликів. Саме такі реалії сьогодення, що дістають своє пояснення в антропологічних змінах осоціалізованого суспільства, осоціалізованої влади, соціальної політики держави, соціальних благах на протигагу зникаючим клановим та централізованим порядком соціального контролю, власне – зміни функції соціального менеджменту із закритих до транспортних засад контролю.

Звісно, як соціокультурний феномен право постійно залежить від тих чинників, які продукує людина в ході еволюції. Адже такі чинники мають мінливий характер тому, що в них відсутня стабільність для забезпечення незмінного правового регулювання, в тому числі стосовно первинної ланки правової системи – норми права як правового феномену, внаслідок чого діяльність людини продукує постійне збалансування, корегування правової реальності

¹ Для довідки: враховуючи історичні аспекти виникнення «Міжнародного приватного права», то воно виникло в епоху середньовіччя; в Західній Європі, його виникнення пов'язують із торгівлею, яку вели в XIII–XV ст. міста Болонья, Модена, Венеція, Генуя. Цікавим є те, що кожне із цих міст мало власну кодифікацію місцевих звичаїв (статутів). Див.: [11, с. 21].

² Для довідки: Магдебурзьке право виникло внаслідок інтенсивного зростання міст, воно характеризувалося тим, що його зміст визначався записами правових звичаїв, поширених у місті, а також збірників постанов шеффенів, що здійснювали впровадження на основі місцевого права, та актів органів місцевого самоврядування, тощо. Див.: [19, с. 542–543].

до соціальної. У такому ключі прогресу людини змінюється й аксіологія людських благ. А еволюція прав та еволюція соціокультурних феноменів залишаються таким чином взаємозалежні, проте вони є не одними й тими ж феноменами. З одного боку, це пояснюється змінами відношення людини до сенсів тих чи інших благ внаслідок рефлексорної їх появи, втрати, чи навпаки, – удосконалення та модифікації в гносеологічному (пізнавальному) сенсі. З іншого – еволюційні зміни викликані причинами появи та впливу зовнішніх факторів на самі ж блага, що не залежить від правосвідомості та людської діяльності, оскільки такі мають суто локальне природне походження, зовнішній характер та природу.

Але й ті чи інші еволюціонують, змінюються, впливаючи на буття людини, а отже, об'єктивно впливають на здатності права виконувати свою забезпечувальну та регулятивну функції. Так, в юридичному сенсі такі фактори є проявами юридичних фактів – діями (залежними від волі та поведінки людини та нею контрольованими) та подіями (незалежними від волі людини, або розпочатими нею діями, але без можливості контролювати наслідки від тих чи інших подій), сукупністю юридичних фактів тощо.

Водночас і ті, й інші феномени «прив'язані» до певної місцевості, в якій здійснює свій побут людина, тобто вони характеризуються за локальною ознакою, адже виникають там, де проживає людина, де вона соціалізується, власне, на території якої вона проводить більшу частину свого життя (робота, побут тощо). Саме локальний характер «прив'язки» людини до територіальної приналежності в суспільстві ставить під питання ряд проблем соціальної реальності, що пов'язані із соціальним її благополуччям, соціальною рівністю, соціальним добробутом людини.

Цей критерій і перманентно спричиняє потребу змін права в силу урбанізованого суспільства за ознаками осілості, перевірки правового режиму на предмет здатності до забезпечення правопорядку заради збереження соціального добробуту. Адже в умовах техногенних викликів (ризиків, загроз), в умовах світової пандемії, викликані COVID-19, чи то в умовах урбаністичного характеру «соціалізація» за масовою осілістю перетворюється на предмет не благ людини, а, скоріш, кризових факторів, що здатні вплинути на економіку, здоров'я людини та, загалом, нівелювати стан правопорядку, створивши некерувану ситуацію.

Для правопорядку критерії «осілості» вказують на ризики та прояв загроз для безперешкодної дії права, забезпечення належного та повноцінного механізму правового регулювання в урбаністичному суспільстві. Відповідно, перед правниками постають досить необнадійливі підстави для іншого сприйняття правової реальності, що вимагає насамперед не стільки перегляду основних доктринальних основ, принципів забезпечення соціальної безпеки в правовому регулюванні, скільки відшукування локальних ознак соціальних проблем, спричинених масовою осілістю, як критеріїв для вироблення ключових інструментів для узгодження долання проблем урбаністичного дисгармонізаційного впливу на стан соціальної безпеки. Зрештою, дослідження феномену масової осілості в урбаністичному суспільстві дає змогу більш ширше зрозуміти причини зміни «людини до права», переглянути

сенс «права в людині», що є, безумовно, антропологічним проявом пізнання буття.

У загальній соціології відмічається, що суспільство занурено в природно-географічне середовище, яке водночас є середовищем існування соціуму та спричиняє різноманітний вплив на соціум. На думку соціологів, про це свідчить зв'язок рівня життя, звичаїв, побуту корінних народів Півночі із суворими умовами їх проживання; зв'язок побуту, життєвого укладу, типу господарської діяльності народів Кавказу з географічними особливостями місцевості і т.д. Тому, на думку представників соціології, вплив географічного середовища є очевидним, але водночас відмічається, що суспільство повинно бути адаптованим до природно-кліматичних умов свого існування [16, с. 85]. У цьому ключі соціологи доходять думки стосовно того, що проблеми адаптування вже настільки багатогранні, що вони фактично виходять за рамки «географічне середовище – суспільство». Проте таке поєднання дає більш точніше побачити іншу фундаментальну проблему – зв'язок соціальної реальності та позасоціальних (природно-кліматичних, біологічних, технологічних) умов її усуння, соціальної реальності та фізико-біологічних, речово-предметних факторів [16, с. 85–86].

У зв'язку із цим предметним є те, що соціологи виділяють різні аспекти впливу природно-географічного середовища на життєдіяльність людини та форми організації соціального життя, а саме: (а) механізм примусового впливу, або ж (умовно) обмежувально-дозвільний механізм досить жорсткого (механічного) обумовлення географічного середовища (а це – мінімум певних умов для розвитку людини; межі, в яких може розвиватися соціальне життя; вплив природних катаклізмів, стихійних лих – подекуди в силу цього гинуть цілі цивілізації з їхнім населенням, порядками, устоями, а деколи люди змушені залишати своє житло, здійснюючи пошук для переселення по всій Землі. Такого роду колективна «відв'язка» від території, конкретного природно-географічного середовища не призводить до загибелі соціуму, який продовжує існувати, але в іншому географічному середовищі³); (б) механізм формування впливу природно-географічного середовища, а також механізм адаптації до зовнішніх природно-географічних умов шляхом прямого прилаштування; та (в) механізм впливу природно-географічної, екологічної, кліматичної зони, сприятливої для соціального життя. Йдеться про те, що географічне середовище, навпаки, сприяє або ж перешкоджає ефективному соціальному розвитку [16, с. 86–88].

Не було б зайвим додати позицію вченої Н.В. Колотової, яка, переймаючись дослідженням захисту соціально-екологічних прав у сучасному світі, враховуючи тенденції недотримання трудових норм та стандартів соціального захисту, що спричинені необхідністю економічного виживання підприємств у глобальному світовому господарстві та потреби мінімізувати збитки підприємств, внаслідок чого відбувається послаблення державного регулювання стосовно безконтрольних звільнень, обмеження функцій профспілок, встановлення в нормативних актах загальної дії виключення із принципу недопустимості погіршення становища робітників у трудовому договорі порівняно із законодавством, констатує таке (враховуючи думку І.С. Королева, «Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет. М., 2003, С. 72». – Я.М.). Зокрема, вчена віднаходить тісний зв'язок у тому, що дійсно, саме за таких умов збільшується гнучкість правового регулювання, розширюються можливості застосування «господарського розсуду». Проте дослідниця справедливо віднаходить, що хоча такі тенденції об'єктивно пов'язані з потребами постіндустріальної економіки, підвищенням рентабельності та конкурентоспроможності, все ж такі саме вони знижують ступінь соціальної захищеності працівників,

³ Для довідки: яскравим сумним прикладом подібної «відв'язки» на теренах України є Чорнобильська катастрофа, зумовлена пожежею 3 і 4 енергоблоків атомної електростанції 26.04.1986 р. Наслідки для суспільства, природного середовища, здоров'я людини на значній частині Європи та України, соціального права та бюджету України були катастрофічними. Так, був прийнятий Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» який спрямований на захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та розв'язання пов'язаних з нею проблем медичного і соціального характеру, що виникли внаслідок радіоактивного забруднення території; громадян, які постраждали внаслідок інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, та розв'язання пов'язаних із цим проблем медичного і соціального характеру. Див.: [8].

посилують соціальні нерівності, збільшують безробіття та «випадання» окремих осіб або цілих соціальних груп із нового інформаційного суспільства [7, с. 82–83]. Таким чином, капітали переміщуються в ті країни, де контроль за підприємницькою діяльністю послаблений, а податкове навантаження мінімальне, кваліфікована робоча сила дешевша, і, як наслідок (що цікаво – *Я.М.*), екологічні стандарти нижчі [7, с. 83].

Звертаючись до підручника із загальної соціології, слід звернути увагу на те, що особливості біології людини – передумови соціального її життя. Зокрема, біологічні особливості з позиції загальної соціології проявляються у тому, що (а) біологічні особливості людини забезпечують можливе соціальне життя; (б) біологічні особливості конкретної людини впливають на її індивідуальність [16, с. 91].

Правова антропологія за своєю суттю пояснюється у найзагальнішому вигляді як певний процес осмислення взаємовідносин людини і права; вчення про спосіб і структуру буття людини як суб'єкта права, або ж вчення про право як спосіб людського буття [1, с. 59].

Досліджуючи антропологію І. Канта, В. Козловський доходить висновку в тому, що якщо емпіричні чинники людського життя є рецептивними, то свобода постає як вияв інтелектуальної спонтанності, яка на рівні моральних приписів, а також ідей розуму, демонструє зовсім іншу, не «емпіричну природу», тобто не таку природу, до якої ми звикли, як до нашого «органічного тіла». Тут учений додає, що саме в такому тілі розгортаються ті залежності, які зрештою зв'язують нас із зовнішніми обставинами нашого буття як певними каузальними залежностями, що, на думку Канта, зрештою позбавляє нас свободи [10, с. 426].

Отже, очевидно, що під час дослідження проблеми соціально-екологічного змісту виникає питання (а) прав людини на екологічну та соціальну безпеку; (б) прав людини на користування природними ресурсами; (в) необхідність/обов'язок людини забезпечити свої покоління ресурсами, тобто до певної міри про межі прав та обов'язків, про межі соціально-необхідного використання природних ресурсів, протистоянням природі. І чи є в цьому дійсно сенс буття людини, коли право фактично обслуговує правовідносини між людьми в соціумі? Природа ж не потребує очевидної людської корекції, не потребує втручання та особливої турботи. Тому яке ж право ми воліємо дістати внаслідок індустріального розвитку, технологічного «прориву», як дійсно людина зобов'язана себе поводити в екосистемі? І чи дійсно є в неї такі можливості, власне, до певної міри – права? Як вони змінилися в ретроспективі? І чи екологічні фактори змінюють відношення людини до права? А саме: змінюється сенс буття людини, змінюється свобода її, змінюється сенс ряду прав, якими людина користується, внаслідок появи екологічних ризиків, кліматичних змін тощо? Як змінилося відношення людини до екології, що спричинило зміни до свого буття в екосистемі? Внутрішні фактори людини? Чи все ж таки зовнішні, продиктовані станом екосистеми? Достеменно можемо стверджувати одне – вслід за змінами, об'єктивно екологічними, зумовленими станом навколишнього середовища, Матінки природи, людина бажає відчувати себе в безпеці. У межах урбаністичного буття людини, перебуваючи в соціумі, вона й бажає бути забезпечена соціально? Отже, зміни екологічні – це насамперед необхідна причина змін соціальних, власне, правових?

Очевидно, що в основі антропологічного підходу зміни соціальних прав в урбаністичному суспільстві можливо побачити наслідки процесу глобалізації. Зокрема, як відмічається в енциклопедичній довідці, глобалізація як багатогранний, різнорівневий, диференційований, незворотний, суперечливий процес розширення, посилення й прискорення світової інтеграції державно-правових, економіко-фінансових і суспільно-політичних інститу-

тів, ідей, принципів, цінностей, зв'язків має наслідком становлення ускладненого глобалізаційного мега-суспільства, істотні зміни в конкретних соціумах, характеризується об'єктивно-суб'єктивним характером, позитивними й негативними наслідками для людини, суспільства, держави, світової спільноти. Водночас посилення протистояння й боротьби між різними державами за природні ресурси, засоби їх транспортування, посилення геополітичного чи геоекономічного тиску на національні держави, засад міжнародної безпеки спричинили небувалу поляризацію багатства й бідності, загострення етнічних конфліктів тощо. На цьому тлі зміни торкнулись особистих прав, головним з яких є право на життя. Як додаткові способи його реалізації позитивні й негативні зміни торкнулись в умовах глобалізації і права на соціальне забезпечення, на охорону здоров'я, на сприятливе навколишнє середовище [1, с. 604–605]. Також відмічається, що реалізація принципів глобального ринку провокує й виникнення проблеми трудової міграції, так званого «соціального демпінгу». Трудова міграція в умовах глобалізації набуває все більших масштабів та активізує проблему трудових прав і соціального захисту мігрантів. На вирішення цієї проблеми держави мають розробити загальні соціальні стандарти, прийняти загальні соціальні зобов'язання, гарантувати кожному, незалежно від громадянства, володіння соціальними правами і їх ефективно здійснювати [1, с. 605–606].

Отже, в глобалізаційних умовах ми можемо спостерігати такі особливості: (а) невирішення трудо-соціальних проблем, що призводять до соціальної прірви та загострення конфлікту в суспільстві; (б) міграційні процеси сприяють посиленню масовості за ознакою осілости, що посилює характер кризи трудо-соціальних проблем; (в) зміна правових цінностей людини, суспільства до природи, екології.

До певної міри слід фрагментарно звернути увагу й на еволюцію соціального законодавства, з'ясувавши, яким чином змінювались потреби соціального забезпечення людини в державі, й чи вони були пов'язані з екологічними кризовими факторами.

Так, Л.Ю. Малюга, досліджуючи проблему адаптації соціального законодавства до законодавства Європейського Союзу, у висновках стосовно історичних аспектів формування соціального законодавства на теренах України доволі показово визначає особливості його формування. *До прикладу*, на думку дослідниці, в епоху Київської Русі (X – XII) соціальне законодавство приймалось у формі договорів, уставів і законів, мало форму благодійництва і здійснювалось не державою, а князем за посередництвом участі держави. Причому, як зазначає дослідниця, соціальним забезпеченням слід, на її думку, вважати різноманітні форми допомоги нужденним – від звільнення з полону до допомоги жебракам та сиротам. А коли Україна перебувала у складі Великого Князівства Литовського, Російської імперії, Речі Посполитої, Австро-Угорщини та інших держав (XVI – початок XX століття), соціальне законодавство врегульовувалось усіма законодавчими актами цих держав. Коли Україна перебувала у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік (1917–1991 рр.) соціальне законодавство характеризувалось централізацією ресурсів і повноважень, а також жорсткою регламентацією соціальної сфери. Аналізуючи радянську добу, дослідниця також доходить висновку, що держава звела до мінімуму особисту відповідальність людини за самозабезпечення та економічний захист [12, с. 348–349].

А.С. Євстігнєв, розглядаючи питання екологічних ризиків у системі забезпечення екологічної безпеки спеціального природокористування, доводить, що екологічні ризики як імовірність порушення екологічної безпеки у сфері, яка ним досліджується, завжди мають місце через стан забруднення природних ресурсів, які викорис-

товуються, або через особливості діяльності з такого використання (технології, обладнання тощо). Також учений доходить висновку, що забезпечення екологічної безпеки в таких відносинах має на меті не допустити прояву таких екологічних ризиків або оперативно припинити цей прояв [3, с. 15].

Поєднуючи соціальні фактори та потреби забезпечити соціальне благополуччя суспільства з умовами екологічно нестійкими, варто звернути увагу на деякі особливості вирішення соціальних проблем у Законі України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року (далі – Закон № 2671-VIII), який визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах [9]. Натомість питання «складних життєвих обставин» із прив'язкою до причини екологічних у цьому новоприйнятому законі не розкривається. Відповідно, в цій частині соціальне законодавство не еволюціонувало, має прогалини, але, на нашу думку, наявність прогалин не виключає соціальної основи для тлумачення норм цього закону з іншими, законодавчо закріпленими нормами екологічного змісту, тобто тими, які закріплюють екологічні права. А вже під час тлумачення преамбули Закону № 2671-VIII та змісту деяких дефініцій і норм цього закону постає за очевидне те, що соціальні послуги за своєю природою та аксіологічним сенсом можуть надаватись у зв'язку з різними причинами виникнення складних життєвих обставин, у тому числі спричинених стихійними лихами, пандеміями, ендемічними недугами тощо, у тому числі тих, які об'єднані критерієм певного скупчення людей, масовості, їх осілості. А вже абзацом 2 п. 15 ст. 1 Закону № 2671-VIII визначено ряд чинників, які можуть зумовити складні життєві обставини, а саме: а) похилий вік; б) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; в) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; <...> г) інвалідність; д) бездомність; е) безробіття; є) малозабезпеченість особи; ж) поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; <...> и) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; <...> [9]. Тут, звісно, слід констатувати, що недоліком таких законодавчо встановлених критеріїв якраз є прямі вказівки закону на «стихійні лиха», «екологічні лиха» тощо, однак, беручи до уваги не законодавчу норму як факт, а фактичний склад таких фактів (їх сукупність), та застосовуючи аналогію закону/права, стає ймовірним тлумачити «складні життєві обставини» як ті, що пов'язані із соціальними ризиками, завдяки фактам екологічних, які сталися внаслідок певних подій.

Ще одним аргументом, на додаток до взаємозв'язку соціальних та екологічних проблем, є позиція стосовно того, що якраз Закон № 2671-VIII закріплює положення про те, що «вразливі групи населення – це насамперед особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників...». Тому, звісно, на тлі екологічних ризиків, які проявились у тій чи іншій місцевості, ми теж можемо вести мову про формування складних життєвих обставин через вплив несприятливих зовнішніх факторів на людину, певну соціальну групу чи то частину суспільства, які взаємопов'язані критерієм «масової осілості».

Переймаючись дослідженнями соціальної безпеки у призмі впливу та зміни екологічних та соціальних факторів на її стан, важливо мати на увазі й те, що екологічні права переважно визначаються як: права, що скеровані на задоволення потреб людини за рахунок ресурсів природи; права, направлені на охорону здоров'я від несприятливого впливу оточуючого середовища; права, які слугують засобами забезпечення та захисту прав на сприятливе оточу-

юче середовище та охорону здоров'я від несприятливого впливу навколишнього середовища [7, с. 177].

Підсумовуючи викладене, можливо констатувати, що соціальна безпека в умовах урбаністики за ознакою масової осілості з точки зору правової антропології дає можливість корегувати взаємовідносини «людини» до «права», до «природи», до «навколишнього середовища». Така корекція повинна бути націлена на відкриття додаткового «належного» та «необхідного» для людини, відповідно, й додаткової зміни пріоритетів соціальної безпеки у правовому бутті людини в масовому урбанізованому суспільстві. Це означає більше розширення правової обізнаності та правосвідомості стосовно природних обов'язків людини перед природою, навколишнім середовищем. Це означає і те, що, оскільки природне середовище буття людини змінилося за ознакою осілості, змінилися й необхідні чинники забезпечення права на безпечне довкілля, на здоровий спосіб життя, права на життя і здоров'я та інші немайнові права, що забезпечують як соціальне буття фізичної особи, так і особисті немайнові права, які забезпечують фізіологічне її буття. У такому разі соціальне право за своєю функціональною покликаністю повинно забезпечувати здорове і безпечне існування людини в урбаністичному суспільстві. Однак наразі залишаються невирішеними такі ключові проблеми урбанізованого суспільства, як-от: забезпечення населення у великих містах чистою питною водою, чистим атмосферним повітрям (проблеми численних заторів, звантажених великих міст транспортом, відсутність транспортних розв'язок), забезпечення соціальної інфраструктурою (доступ до дитячих садків, навчальних закладів, медичних установ), відсутність соціальної інклюзії стосовно осіб, які проживають у промислових зонах та інфраструктурах зі шкідливими викидами в атмосферне повітря, відсутність повноцінного контролю безпеки харчових продуктів; зрештою, відсутність належного трудового законодавства, яке б надавало можливість у період пандемій забезпечувати гарантії реалізації права на працю, права на відпочинок, права на гідні умови праці та винагороду. Усе це вказує, що у випадку непристосування людини до реалій урбанізованого суспільства настає епоха постмодерну права, власне, аби реконструювати непрацюючі правові механізми, переглянути модель соціально-екологічної безпеки.

Висновки. Отже, у висновках варто вказати на те, що «право» (у широкому розумінні), «урбанізм» і «безпека» нерозривно пов'язані, невіддільні, а також є взаємодоповнюючими факторами забезпечення соціальної осілості за ознакою масової осілості.

Унаслідок прояву екологічних ризиків у навколишньому середовищі, що викликані техногенними та/або урбаністичними факторами, виникають і ризики соціальні. Також на цій підставі відбувається зміна ціннісного сенсу соціального буття людини, відбувається й потреба зміни/корекції екологічних прав та обов'язків людини в позитивістському сенсі, а також в аксіологічному сенсі до природно-правових прав та обов'язків. Відповідно, слід констатувати й те, що за таких обставин відбувається потреба змінити концепцію правового регулювання соціальних прав у державі, потреба в забезпеченні якісно інших соціальних гарантій, що тягне за собою потребу вироблення нової моделі забезпечення соціальної безпеки. Проте, хоч екологічні та соціальні права, як і право на безпеку, є взаємозалежними, соціальне законодавство не виділяє в особливий критерій потреб інклюзивності їх забезпечення за масовою осілістю стосовно того населення, яке урбанізовано. А тому урбаністичні фактори не враховуються під час вироблення моделі соціальної безпеки. Унаслідок цього люди у великих містах або містах зі шкідливим виробництвом, забрудненим довкіллям, відсутністю належних та безпечних умов проживання

позбавлені рівності в соціальних правах, в їх рівномірному розподілі. Тому можливості забезпечити соціальні стандарти соціальних прав у такому разі не реалізовані, адже не вироблені гнучкі стандарти, адаптовані до урбаністичного суспільства. Як наслідок, проявляється ніщо інше як дисбаланс у правовому регулюванні та дисфункція в забезпеченні права на здоров'я, проявляється дисфункція в рівні та якості життя людини, оскільки превалюють складні життєві обставини, обтяженні масовою осілістю (скупченістю) та урбанізмом за відсутності адаптованого законодавства. Інституцій, які б оперативно виявляли, усували та контролювали на локальному рівні соціальні та екологічні ризики, не вистачає. Це і є чи не головною загрозою в забезпеченні соціальної безпеки.

Прояв ознак «масової осілості» в урбаністичному суспільстві впливає насамперед на зміну понятійного апарату «соціальної безпеки», доповнюючи його особливими елементами. Це вказує й на те, що антропологічно зміст цього поняття з точки зору урбаністичного підходу трансформується за своїм сенсом, постає в міждисциплінарній призмі сприйняття моделі соціальної безпеки. Відповідно, це й надає можливість трансформувати сферу особливого предмету та об'єкту соціальної безпеки до прив'язки за критерієм «масової осілості». Це підтверджується про-

явом та верифікацією факторів «соціальної масовості» та їх «осілості» за територіальною ознакою, спричинених рядом міждисциплінарних правових категорій і феноменів, як-от з-поміж ризиків та загроз екологічного, економічного, медико-соціального та трудо-правового характеру. В аксіологічному сенсі все це й тягне за собою ніщо інше, як зміну сенсу в змісті правовідносин безпеки в державі, національної захищеності держави. Зрештою, це й вказує на потребу зміни чинного законодавства, яке локально повинно принципово по-іншому діяти в урбанізованому суспільстві, а саме завдяки доведенню регулювання правовідносин до особливого гнучкого режиму, здатного оперативно та ефективно регулювати правові відносини задля забезпечення соціальної безпеки в суспільстві у період регіональної нестабільності, викликані екологічними проблемами.

Сам же антропологічний фактор виводить на перший план принципово іншу стратегію та соціальну політику забезпечення безпеки людини, суспільства, держави внаслідок зміни стану довкілля, його впливу на захищеність людини в урбанізмі. Зрештою, антропологічний метод дозволяє найбільш вдало відстежити сучасні орієнтири та прогнозувати зміни в соціальній безпеці, адже пояснює механізм впливу екологічних факторів на соціальні права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 2: *Філософія права* / редкол. : С.І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. 1128 с.
2. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Около 50 000 слов. Изд. 2-е, переработ. и доп. Москва, «Русский язык», 1976. 1096 с.
3. Євстїгнєєв А.С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2019. 32 с.
4. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
5. Правова доктрина України : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / Ю.С. Шемшученко та ін. ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. 848 с.
6. Правова доктрина України: у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 3: Доктрина приватного права України / Н.С. Кузнецова та ін. ; за заг. ред. Н.С. Кузнецової. 760 с.
7. Права человека и процессы глобализации современного мира / отв. ред. Е.А. Лукашева. Москва : Норма, 2007. 464 с.
8. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>
9. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#n482>
10. Козловський В. Кантова антропологія: джерела, констеляції, моделі : монографія. Київ : Вид. дім. «Киево-Могилянська академія», 2014. 595 с.
11. Міжнародне приватне право. Практикум / за ред. Р.А. Майданика та ін. Київ : Логос, 2010. 320 с.
12. Малюга Л.Ю. Теоретико-правові основи адаптації соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу : монографія / Л.Ю. Малюга. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 406 с.
13. Мельник Я.Я. Безпека цивільного процесу: теоретико-правовий концепт : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2018. 648 с.
14. Мельник Я.Я. Безпека цивільного процесу: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 ; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2019. 39 с.
15. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В.В. Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2000. 520 с.
16. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. проф. А.Г. Эфендиева. Москва : ИНФРА-М, 2008. 654 с.
17. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. 2-е изд. Москва : Сов. энциклопедия, 1982. 1600 с.
18. Соколова І.О. Правовий режим як категорія правової думки : монографія. Харків : Право, 2014. 152 с.
19. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К–М. 792 с.
20. Феденяк Г.С. Феденяк Л.С. Міжнародне приватне право : підручник. 3-тє вид., доп. і перероб. Київ : Атіка, 2003. 544 с.